

101454

Särtryck ur
KAROLINSKA FÖRBUNDETS
ÅRSBOK 1991

»NARVA – LEJONET» Ett karolinermonuments öde i Estland

AV LENNART WESTBERG

Den svenska minnesvården på Narvas hed över det ryktbara slaget 1700, fick en lika kort som dramatisk livslängd. Den uppfördes på svenskt initiativ 1936, ramponerades under främmande makts ockupation och de hårda striderna vid Narva 1944 samt föll slutligen offer för vandalism under efterkrigstiden. I dag minner endast några stenskärvor på en skolgård i Narva om Ragnar Östbergs granitsockel och Bernard Foucquets bronslejon. Inför planerna att eventuellt återuppbygga monumentet i det fria Estland, kan det finnas skäl att kort redogöra för minnesmärkets idémässiga bakgrund, dess konstnärliga utformning och slutliga öde under ockupation och krig på estnisk mark.

Karolinermonumentet på Narva hed ca 1938. Foto: Eesti Kirjanike Kooperativ, Lund.

Skulptören Bernard Foucquets modell i röd vax till det östra lejonet på Lejonbacken. Modellen var färdig 1700 och godkändes av Karl XII samma år. Vaxminiatyren tillhörde ursprungligen Slottsbyggnadsmuséet men befinner sig sedan 1862 i Nationalmuseums ägo. Foucquets marmorade träpostament inspirerade uppenbarligen Ragnar Östberg till hans slutliga sockelutkast för Narva-monumentet. Foto: Nationalmuseum.

Gipskopian av Foucquets bronslejon, fotograferad i Otto Meyers konstgjuteri i Stockholm sommaren 1936. Foto: Zi Personnes deposition, SSA.

Narva-kommittén 1936

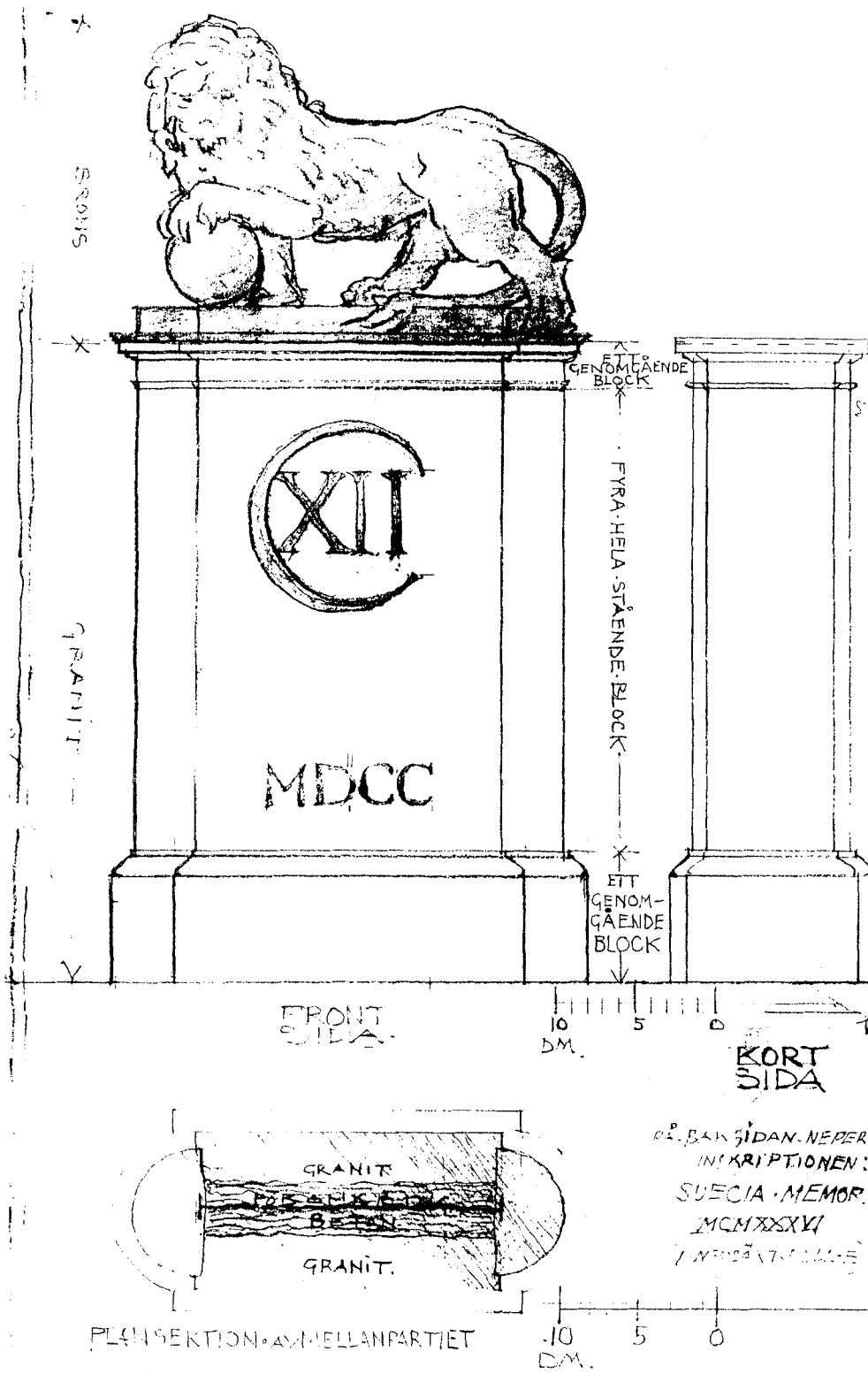
»Major Jakobsson redogjorde i den allmänna orienteringen för huru han vid en resa till Narva på våren 1935 för sin del funnit avsaknaden av ett svenskt minnesmärke där mycket stort. När ryssarna rest ett monument till minne av slaget vid Narva år 1700 och esterna flera sådana till minne av sina frihetsstrider, så borde verkligen även från svensk sida något göras för åstadkommandet av en minnesvård. Visserligen hade esterna av pietet mot Carl XII:s minne gjutit en liten betongpelare å den plats, där denne ansågs hava utgivit ordena för slaget år 1700, men denna minnesvård måste anses endast provisorisk och påkallade ytterligare, att vi svenskar nu, när det fria Estland erbjöd oss möjlighet härtill, reste ett värdigt minnesmärke över svensktiden i Estland.»¹

Den 12 december 1935 sammanträdde i Armémuseum i Stockholm följande personer för överläggning om resandet av en minnesvård vid Narva över slaget 1700: föreståndaren för Armémuseum, major Theodor Jakobsson, greve Folke Bernadotte, riksantikvarien Sigurd Curman, generalkonsuln för Estland I. Fagraeus, chefen för generalstaben generalmajor Olof Nygren samt avdelningschefen vid generalstabens krigshistoriska avdelning överstelöjtnant Gunnar Petri. Som framgår av citatet ovan utgick initiativet från major Jakobsson. Denne hade efter sin resa till Narva våren 1935 även tagit underhandskontakt med estniska myndigheter och den svenska militärattachén i Riga, varav framgick att från estnisk sida inget hinder mötte för resandet av en svensk minnesvård vid Narva. I början på 1900-talet hade även andra monument rests i Sverige och Ryssland över den karolinska epoken.²

Vid sammanträdet beslöts även att bilda en särskild kommitté, den s.k. Narva-kommittén, för monumentets realiserande. Till ordförande valdes greve Folke Bernadotte och som ledamöter i kommittén ingick samtliga närvarande den 12 december, med undantag av generalmajor Nygren. För att finansiera projektet startade kommittén i början på 1936 en insamling i Sverige, som sammanlagt inbringade 32.000 kr. Narva-kommittén besökte den 11–13 juni 1936 Estland för att med de estniska myndigheterna välja en lämplig plats för minnesvården. Man valde en svag upphöjning på den öppna slätten Hermansberg (Pritska männik), den s.k. Narva hed, belägen ca 2 km

¹ Narva-kommitténs arkiv, vol. I: 1, AM.

² På 1890-talet gjorde arméofficieren och amatörentomologen Claes Grill en resa över bl.a. Poltava. Vid hemkomsten föreslog han en folksamling till ett monument i Poltava över de fallna karolinerna 1709. År 1902 hade skulptören Theodor Lundberg färdigställt monumentet. Då hade folkopinionen svängt mot att resa ett monument över en rysk seger i Ryssland. När Oscar II 1904 invigde minnesmärket hade det i stället placerats på Armémuseums gård. Se även MARTIN STUGART, »Stupad karolin i skamvrån» (DN 5.3.1990). På slagfältet vid Poltava lät tsar Nicolaus II på 200-årsdagen av slaget 1909 resa ett monument över de stupade svenskarna. Nio år tidigare hade ryssarna vid Wepsküla intill Narva-floden uppfört ett minnesmärke över de ryska elitregementena vid slaget 1700.

Ragnar Östbergs ritning till Narva-monumentets sockel (daterad 2.3.1936).
Ur R. Östbergs arkiv i AM.

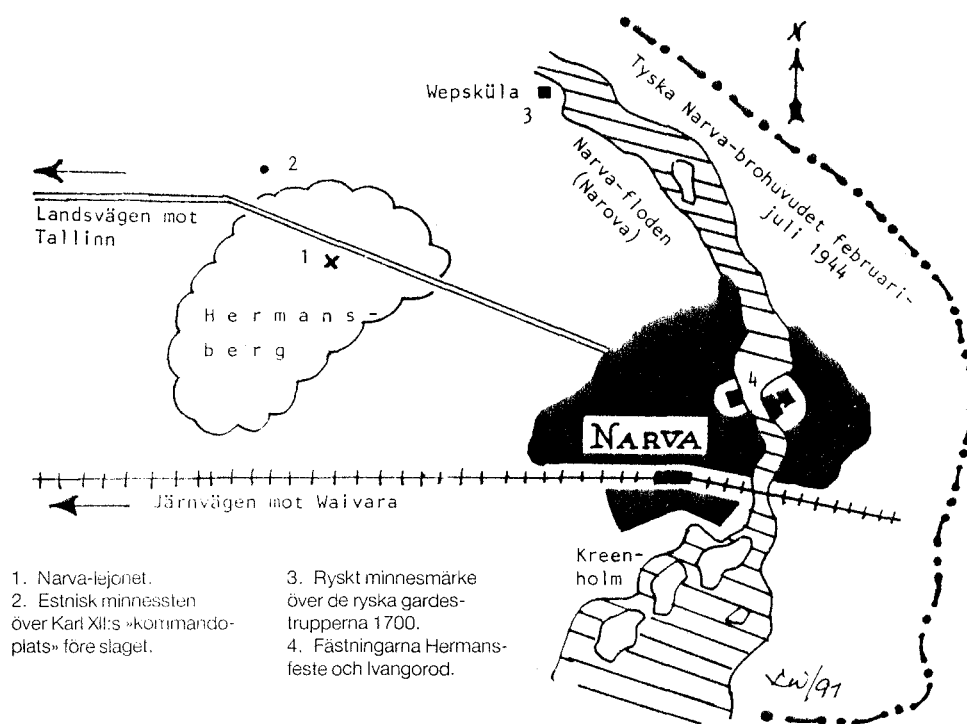
Estniska, finska och svenska fanborgar vid invigningen av Narva-lejonet 1936. Ur den estniska militärtidskriften »SODUR» 1936.

Det brinnande Narva efter de ryska bombanfallen den 6 och 7 mars 1944, då den svenskpräglade barockstaden från 1600-talet helt förstördes. Genom röken skymtar Narvas rådhus, byggt 1668–1671 av Georg Teuffel. Foto: Karl-Heinz Ertel, Tyskland.

Svenska turister framför Narvaljonet på Hermansberg i juli 1939 – den sista fredssommaren. Foto: docent Elmar Nyman, Stockholm.

- 1. Narva-lejonet.
- 2. Estnisk minnessten över Karl XII:s »kommando-plats» före slaget.
- 3. Ryskt minnesmärke över de ryska gardes-trupperna 1700.
- 4. Fästningarna Hermans-feste och Ivangorod.

Översiktskarta Narva–Hermansberg ca 1944.

väster om staden utmed huvudvägen Narva-Tallin. Narva stadsfullmäktige beslöt den 29 september 1936 att för evärdlig tid ställa ett område på 18.075 m², avsöndrat från godset Pähklimäe, till förfogande. Samtidigt bildades en estnisk kommitté, som skulle samarbeta med den svenska inför invigningen av monumentet hösten 1936. President för den estniska kommittén blev den senare generalmajoren Gustav Jonsson och till ledamöter utsågs överste E. Kursk, v. borgmästaren i Narva Jaan Lust och stadsarkivarien i Narva A. Soom.

Den konstnärliga utformningen

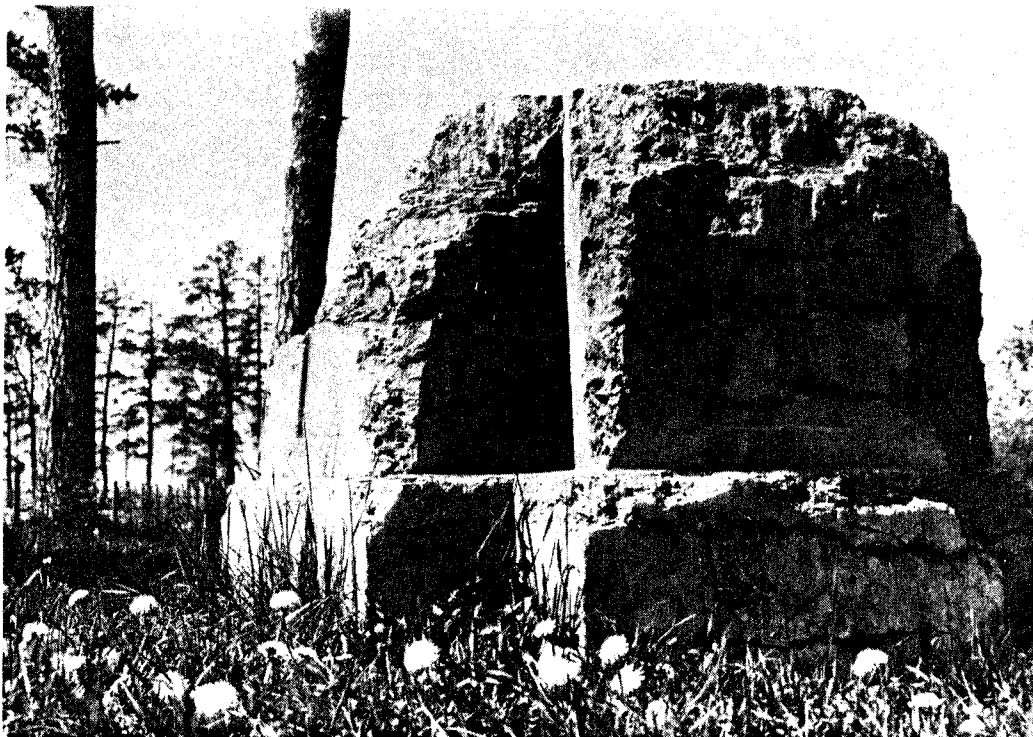
Redan vid de Narva-delegerades sammanträde den 12 december 1935 diskuterades minnesmärkets allmänna utseende: »Major Jakobsson framhöll att enligt hans åsikt monumentet på denna det svenska väldets en gång östligaste utpost borde resas till minne av hela svensktiden i Estland och alla där stupade svenskar samt lämpligen placeras inne i staden Narva på den bastion, som ligger nära bron till Ivangorod. På denna plats kunde dock ej ett alltför stort monument uppsättas men väl en stor bautasten. Riksantikvarie Curman³ förklarade sig hysa den åsikten, att monumentet skulle resas enbart till minne av slaget vid Narva och därför böra placeras på själva slagfältet. Beträffande monumentets utseende föreslog han en avgjutning av ett av de å slottsbacken i Stockholm befintliga lejonerna, vilka i modell en gång godkänkts av Carl XII själv . . .»⁴

Curmans förslag blev också det som förverkligades. Monumentet blev en replik av det bronslejon, som pryder den östra uppfarten på Lejonbacken framför Stockholms slott. Originalen är ett verk av den franske skulptören Bernard Fouquet d.ä., som under Tessins ledning arbetade på Karl XII:s slottsbygge.⁵ Fouquets förebild var i sin tur det antika s.k. Medici-lejonet. Fouquets proportionsmodeller av lejonerna godkändes 1700 av Karl XII och göts åren 1702 respektive 1704. »De . . . mottogos av Tessin med stor tillfredsställelse. Det voro de också värda. De mäktiga djuren äro fulländade i resning och kraft. De äro inga heraldiska schablondjur, men formade med

³ Curman, Sigurd (1879–1966); professor i svensk arkitekturhistoria vid Konsthögskolan i Stockholm 1912–17, riksantikvarie 1923–46.

⁴ Narva-kommitténs arkiv, vol. I: 1, AM.

⁵ Fouquet, Bernard, d.ä., f. omkr. 1640, d. efter 1711. Fransk skulptör, verksam i Sverige 1696–1706 och 1707–11. Vid 55 års ålder anställdes Fouquet av Tessins ombud David Cronström i Paris för att inrätta ett bronsgjuteri i Stockholm och biträda med utformandet av den plastiska dekoration, som ingick i Tessins planer för det nya slottsbygget. Kriget och bristen på metall kom verksamheten att avstanna och orsakade, att flera av Fouquets arbeten aldrig blev utförda i avsett material. 1711 lämnade Fouquet Sverige och återvände till Frankrike.

Resterna av sockeln till Narva-lejonet på Hermansberg sommaren 1968.
Foto: Jüri Tõnisson, Narva.

Sommaren 1990 på Hermansberg – en samling stenar på marken med fragment av texten
»MEMOR» knappt urskiljbar. Foto: Ulf Göran Hjorth-Andersén, Stockholm.

spänd konstnärlig energi. De på en gång smidiga och tunga kropparna med sina väldiga huvuden, krönta av manens allongeperuk, giva ett sällsynt starkt intryck av furstliga djur. Hur mästerligt äro de icke också komponerade på sina postament, med sitt övermått av kraft liksom sprängande ur över arkitekturens ram. Vi äga en alldeles särskild intressant upplysning om hur de komponerats. Man beställde till Sverige för att nå fram till den effekt, som eftersträvades, en avgjutning av det antika marmorlejonet i Villa Medici i Rom, vilket anlände hit år 1698. Det står ännu bevarat i Konstakademiens vestibul. En jämförelse mellan detta antika lejon och de Foucquetska visar, hur glansfullt vår bildhuggare barockiserat antiken.»⁶ En avgjutning i brons gjordes sommaren 1936 genom Otto Meyers Konstgjuteri i Stockholm för Narva-kommitténs räkning.⁷

I början på 1936 beslöt Narva-kommittén anmoda professor Ragnar Östberg⁸ att dels ingå som medlem i kommittén, dels biträda vid utformandet av sockeln till minnesvården. Östbergs slutliga utkast blev en ca 4 m hög sockel i grå-vit granit,⁹ harmoniserande med Fouquet-lejonets barock-stil. Sockeln utfördes av Bröderna Gustafssons Stenhuggerier i Stockholm. På frontsidan pryddes sockeln av Karl XII:s meterhöga namnchiffer i brons och under denna dateringen »MDCC» i samma material. På sockelns baksida inhöggs nedsänkt i relief orden »SUECIA MEMOR MCMXXXVI».

Monumentets invigning

Söndagen den 18 oktober 1936 invigdes Narva-monumentet på Pritska männik (Hermansberg) vid Narva i närvaro av 8–10.000 människor. Liksom den 20 november 1700 rådde kyla och snölopp, dock med östlig vind denna gång. »På Narvas slagfält står nu det lejon som Narva-kommittén rest i 'brännpunkten mellan väster och öster'. Det fick redan invigningsdagen vara med om 'ett ohiskeligt oväder' och har nu snö mellan klorna och runt om sig

⁶ RAGNAR JOSEPHSON, Bernard Fouquet. Den svenska barockens monumentalskulptör (Lund 1928), s. 10 f.

⁷ Otto Meyers Konstgjuteri i Stockholm grundades 1872 och upphörde 1974. Innehavare av firman 1919–71 var Arne Spanier (1885–1971). Gipsgjutare Erik Nordén gjorde avgjutningen i gips från originalet på Slottsbacken. Originalet till gipsformen förstördes efter gjutningen. Meyers göt även namnchiffren m.m. i brons för Östbergs granitsockel. Förf. tackar fru Zi Personne och ing. Eric Eng, Stockholm, för upplysningar om Meyers konstgjuteri och arbetet med Narva-monumentet 1936.

⁸ Östberg, Ragnar (1866–1945), arkitekt och professor. Ritade 1938 även Karl XII-monumentet i Fredrikssten. Östbergs arkiv förvaras i Arkitekturmuseum, Stockholm.

⁹ »Det finns i Östbergs senare verk en tendens mot neutral diskretion. Därav kom det sig väl att han gjorde några av dem vita eller gråvita.» Ur: CORNELL, ELIAS, Ragnar Östberg – svensk arkitekt (Stockholm 1965), s. 193.

ett flackt landskap, över vilket kyliga vindar ila fram. Det är ett ståtligt minnesmärke, som bryter mot den karga omgivningen», noterade en skribent på plats.¹⁰ Om terrängbilden väster om staden 1936 antecknade en svensk militär: »Den från kärnstaden mot väster utgående bebyggelsen har föga ändrat terrängens karaktär. Orörd reser sig höjden Hermansberg, varifrån konungen ledde slagets första skede, och den kringliggande terrängen företer ännu i dag samma bild av skog och sumpmarker som för 236 år sedan.»¹¹

Från svensk sida talade greve Folke Bernadotte som ordförande i Narva-kommittén. Monumentet invigdes därpå formellt av prins Gustav Adolf, som nedlade en krans från Gustav V. Efter avtäckelsen exekverade Livregementets till häst musikkår »Marcia Carolus Rex». Estlands överbefälhavare, general Laidoner, uttryckte i sitt tal en förhoppning att den avtäckta minnestoden skulle bli en symbol för freden och samarbetet mellan Estland och Sverige. Kransar nedlades även av generalerna Lill, Heikinheimo och Gyllenstierna för de estniska, finska och svenska arméerna. Riksantikvarie Curman nedlade en krans från Karolinska förbundet. Överste Gunnar Petri gav därefter på svenska och estniska en kort översikt över slagets förlopp 1700. Under lördagen den 17 oktober hade prins Gustav Adolf anlant till Reval med jagaren »Klas Horn» och sammanträffat med estnische utrikesministern Akel och statsäldsten Päts.¹² Före invigningen av Narva-monumentet besökte prinsen även det ryska monumentet vid Wepsküla över de vid Narva stupade ryska gardestrupperna, där kransar nedlades.

Från debatten kring Narva-monumentet kan följande rader av den dåvarande docenten Adolf Schück citeras:

»Man kan understundom möta en mer eller mindre dold skepticism vid tanken på att hugfästa Narvaminnet. Med allt fog kan invändas, att segerns frukter aldrig blevo effektivt utnyttjade, vilket bevisas främst av det faktum, att den omstridda staden fyra år senare föll i tsar Peters händer. Det kan, om ock med mindre skäl, sägas att nutidens estniska nation är föga romantiskt inställd eller att uppresandet av ett svenskt bronslejon på Narvas hed mera vittnar om vår förkärlek att dröja vid historiska minnen än vår vilja att positivt stödja den unga estniska republiken. Slutligen kan in-

¹⁰ Dagens Nyheter den 19.10.1936. Dåvarande estnische ministern i Stockholm, Heinrich Laretei (1892–1973), ger i sina memoarer en mer anekdotbetonad skildring från invigningen: LARETEI, HEINRICH, Ödets leksak (Stockholm 1991), s. 246 ff. Se även utförligt reportage i den estniska militärtidskriften »SODUR», nr 43–44: 1936, s. 1061–1083 (Tallinn 1936).

¹¹ Major Erik Zeeh i en i övrigt lätt panegyrisk artikel i Nya Wermlands-Tidningen den 21.10.1936.

¹² Flertalet estniska representanter av dignitet i den estniska Narva-kommittén och vid invigningen 1936 arresterades vid annekteringen 1940 och omkom senare i sovjetiska fångelser; ex. ÖB Johannes Laidoner (1890–1942), statsäldsten Konstantin Päts (1874–1956), general Gustav Jonsson (1880–1945), utrikesministern dr Friedrich Akel (1871–1942) och generalstabschefen Nikolai Reek (1890–1942).

vändas, att det lyckliga Sverige, som mer än ett sekel varit förskonat från krigets fasor, icke bör påkalla uppmärksamhet för fordومتima militära bedrifter inom ett land, där man för blott sjutton år sedan kämpade en förtvivlad kamp för sin frihet.

Är en dylik kritisk inställning befogad eller icke? Vid en diskussion av denna fråga bör man utgå från vissa obestridliga premisser. En av dem är, att man i Sverige alldeles oberoende av skilda politiska åsikter – jag medräknar givetvis icke vissa ytterlighetsriktningar – varit enig om, att närmare förbindelser med de unga baltiska staterna och i främsta rummet Estland böra eftersträvas och uppmuntras. En annan premis är den ökade förståelsen för våra traditioner – vi ha fjärrmat oss åtskilligt från 1800-talsradikalismens naiva och självgodas betygsättning av våra historiska minnen. Låt vara att mycket av vår tids jubileumsfirande kan förefalla krystat och omotiverat – ingen vill dock bestrida att Gustav II Adolfsutställningen 1932, det enkla högtidlig-hållandet av 200-årsminnet av 1734 års lag eller riksdagsjubiléet 1935 bidragit till att stärka känslan för sambandet mellan gångna sekler och nutiden.¹³

Monumentets öde under rysk och tysk ockupation 1940–1944

Efter ett påtvingat biståndsavtal med Sovjetunionen hösten 1939 besatte ryska trupper Estland sommaren 1940. Den 17 augusti 1941 erövrades staden Narva av tyska förband ur »Heeresgruppe Nord» under Hitlers fälttåg mot Sovjetunionen.¹⁴ Tyskland ockuperade Estland 1941–44. Efter hårda strider uppgav tyska och estniska förband brohuvudet kring Narva den 26 juli 1944. I mitten av september 1944 retirerade tyskarna ur hela Estland undan Röda arméns framryckning och Estland blev sovjetiskt fram till självständigheten 1991.

Uppgifter om »Narva-lejonets» öde under den ryska ockupationen av Estland har av naturliga skäl visat sig knapphändiga och motstridiga. Vissa förmodanden att ryssarna sprängde själva bronslejonet i luften 1940/41 har visat sig ha karaktären av obestyrkta teorier.¹⁵ Eventuellt kan ryssarna ha nöjt sig med att montera ned lejonet och exempelvis magasinera det under ockupationen. Bronslejonets öde under den tyska ockupationen är heller inte fullständigt klarlagt. Enligt trovärdiga uppgifter torde dock tyskarna ca 1942/43 ha smält ned lejonet på grund av metallbristen i rustningsindustrin.¹⁶ Sockeln av granit förblev dock av allt att döma intakt till stridszonen nådde

¹³ Docent ADOLF SCHÜCK i: *Ord och Bild* (Stockholm 1936), s. 561 ff.

¹⁴ Staden förskonades från större skador under den tyska erövringen 1941.

¹⁵ »Die mehreren gesammelten mündlichen Berichte sind so widersprüchlich, dass sie nur als Folklore genommen werden können.» (Jüri Tõnisson, Narva, till förf. 29.4.1991). Tõnisson publicerade 1991 en artikel i Narvas estniska tidning (*Põhja Kodu*», nr 2/91) där lejonets öde efterlystes (»Lõukoer Siiaamaani Plehus») men utan resultat (Narvas befolkning är idag rysk till över 95 %).

¹⁶ Uppgifter av Hannes Walter vid Estlands Historiska Museum till fil. lic. Peter Kandre, Armémuseum Stockholm, i september 1991. Förf. tackar Peter Kandre för flera värdefulla upplysningar under uppsatsarbetet.

Narva i början av 1944 – men även den går ett oblitt öde till mötes under de hårda striderna i området våren–sommaren 1944.

Striderna vid Narva 1944

Efter Röda arméns storoffensiv vid Oranienbaum i Ingermanland retirerade de tyska trupperna i januari 1944 västerut och byggde upp en ny huvudförsvarslinje. Den sträckte sig från Narva-flodens mynning vid Finska viken i norr (Hungerburg) över det s.k. Narva-brohuvudet till Peipussjön i söder (Vasknarva). Narva stad och Hermansberg kom därmed inom räckhåll för ryskt flyg och framför allt artilleri. En kraftsamling av både tyska och ryska truppförband ägde rum vid Narva och följderna blev utomordentligt hårda strider i området från februari till juli 1944.¹⁷ Den 6 och 7 mars 1944 utsattes Narva för häftiga ryska bombanfall, varvid staden i praktiken jämnades med marken: »Med enstaka pauser pågick bombningarna fram till morgonen. Redan under det första anfallet uppstod eldsvådor i Narva, som snabbt spred sig . . . Vid midnatt var Narva ett brusande eldhav, som lyste upp hela den närmaste frontlinjen. Enorma rökmoln steg upp och rörde sig långsamt mot öst . . . Narvas gamla stad mellan Vestervalli- och Suure gator samt området kring rådhuset utgjorde en ogenomtränglig ruinhög . . . Utanför staden förändrades också anblicken av den originella Pritska tallskogen. Minnesmärket efter Karl XII, på andra sidan landsvägen mitt emot tallskogen, erhöll en träff som förstörde sockeln . . .»¹⁸

Dessa memoaruppgifter av en estnisk officer, om än inte ointressanta, har dock ifrågasatts av estnisk historisk expertis vad gäller själva monumentets öde.¹⁹ Så t.ex. torde inte Hermansberg, 2–3 km väster om Narva, ha berörts

¹⁷ SVEN HANSON, Slaget om Narva och slagen väster om Narva år 1944 (föredrag hållet 29.5.1988 i Armémuseum, Stockholm). Enl. Hanson stod våren 1944 ca 270–300.000 ryssar mot 100.000 tyskar och ester vid Narva. Se även TIEKE, WILHELM, Kampf und Untergang des III. SS-Panzerkorps (Osnabrück 1971).

¹⁸ RIIPALU, HARALD, »Kui voideldi kodupinna eest. Mälestuskilde soja-aastast 1944» (»När kampen stod om fosterlandet. Minnesskärvor från krigsåret 1944»), (London 1951), s. 98–101 (översättning i utdrag av fil. lic. Peter Kandre, Armémuseum). Riipalu var 1944 överstelöjtnant i Waffen-SS och regementschef i 20:e (estniska) SS-divisionen. Se även »The Destruction of Narva» PM av anonym förf., Narva u.å. (kopia i förf.:s arkiv). Den 9 mars bombades även huvudstaden Tallinn.

¹⁹ Uppgift från Hannes Walter vid Estlands Historiska Museum (se not 16). Ev. kan Riipalus memoarer i denna del grunda sig på felaktiga andrahandsuppgifter. ERIK LAERUM redogör i sin bok »Dansk soldat i krig og fred» (Köpenhamn 1955) för sin tid som frivillig dansk artilleriofficer i 11:e SS-pansargrenadjärdivisionen »Nordland» vid Narva 1944. Laerum skildrar insiktsfullt bl.a. de historiska minnesmärkena från Karl XII:s tid och t.o.m. de karolinska skansarna norr om Waivara från 1704, men nämner inget om att Narva-lejonet skulle ha förstörts vid flygangreppet 6.3.1944.

av bombningarna vilka riktade sig mot själva innerstaden. Uppgiften att även sockeln förstördes den 6–7 mars stämmer heller inte med senare vittnesuppgifter om sockelns kondition i juli 1944.

Om den östbergska granitsockelns slutliga öde sensommaren 1944, föreligger dock ett tillförlitligt vittnesmål från en svensk krigsfrivillig i Waffen-SS, vilken tjänstgjorde som krigsreporter under slaget om Narva:

»Ca 15 juli 1944 återvände jag till Narva-brohuvudet och besökte då även Hermansberg. Platsen var den högsta punkten väster om Narva och hade hedskaraktär med gles vegetation och skiffermark med berg i dagen. Norrut sänkte sig terrängen mot Finska viken och Hungerburg i horisonten. Österut låg den slutna stadsbebyggelsen på ca 2 km avstånd. Mot söder började gles tallskog efter ca 1 km. Hermansberg låg vid denna tidpunkt under beskjutning av ryskt artilleri över Narvafloden och från det ryska brohuvudet väster om Kriivasoo. Ca 1 km SV Narva-monumentet var 11:e SS-divisionens artilleri uppställt i tallskogen.

När jag kom upp till platsen för Narva-monumentet, fann jag att lejonet var borta (några bronsskärvor fanns heller inte på platsen). Däremot var granitfundamentet fortfarande relativt intakt, bortsett från smärre skador av ryskt artilleri. På »läsidan» från den ryska elden stod Karl XII:s meterhöga namnchiffer i rödgods lutat mot sockeln. Som krigsreporter kände jag chefen för 11:e SS-pansargrenadjär-divisionen 'Nordland', SS-Gruppenführer (generallöjtnant) Fritz von Scholz. Divisionen bestod delvis av skandinaviska krigsfrivilliga och ingick i III. SS-pansarkåren, som försvarade Narva-brohuvudet 1944. Fritz von Scholz var av gammal böhmisk adelsläkt och en mycket kultiverad och historisk bevandrad person, som väl kände till slaget 1700 under Karl XII. Jag föreslog att namnchiffret vid monumentet på något vis skulle räddas undan artillerielden (det var för tungt för att vid första besöket föras i säkerhet). Fritz von Scholz ställde sig mycket välvillig och utlovade transporthjälp för aktionen. Han anställde även själv efterforskningar hos estniska och tyska myndigheter vad som hade hänt med lejonet tidigare. Vissa uppgifter tydde på att det fraktats till Reval men det gick inte att få bekräftat. När jag besökte Hermansberg några dagar efter samtalet med von Scholz, var emellertid Karl XII:s namnchiffer i brons försvunnet. Granitfundamentet var även ytterligare skadat av rysk eld, bl.a. var kantskoning och den övre delen ramponerade. Räddningsaktionen gick därför om intet, tyskarna utrymde brohuvudet kring Narva den 26 juli 1944 och Fritz von Scholz stupade några dagar efteråt.»²⁰

²⁰ Intervju av förf. 3 april, 31 maj och 8 sept. 1991. Vederbörande (som önskar vara anonym och nedan kallas G.) får bedömas som militärt mycket kvalificerad och tillförlitlig. G. hade 1944 grad som SS-Untersturmführer (fänrik) i SS-Kriegsberichterabteilung »Kurt Eggers». Se även LENNART WESTBERG, Svenska krigsfrivilliga i tyska Waffen-SS 1941–45, i: Meddelanden från Armémuseum XXXXV–XXXXVI (Stockholm 1986), s. 305, not 20. Enl. G. protesterade även högre ryska arméstaber 1944 mot det i deras tycke meningslösa flyganfallet mot den (på tysk trupp då tomma) »gamla ryska staden Narva». Uppgifter om SS-generalen von Scholz som en mycket bildad och kulturhistoriskt intresserad person även från dåv. stabschefen i III. SS-pansarkåren, f. generalstabsmajoren Helmut von Bockelberg, till förf. 3.7.1980. Enl. en f.d. artilleriofficer i 20:e (estniska) SS-divisionen, vilken då hade monumentkullen som observationsplats, »fick Hermansberg många artilleriträffar under Narva-slaget 26.7.1944» (brev till förf. 17.3.1991).

*Efterkrigstiden**

De få kvarvarande resterna av Ragnar Östbergs granitsockel gick ett raskt förfall till mötes efter 1945; framför allt påskyndat av vandalisering – granitblocken blev ett populärt material för gravstenar bland befolkningen! När 1:e intendenten Ulf Göran Hjorth-Andersén från Armémuseum besökte Narva sommaren 1990 var endast en hög granitskärvor synliga på monumentkullen: »Förstörelsen tycks ha fortsatt in i senaste tid; på ett par av bitarna kunde man läsa ett 'I' och bitar av 'ME', vilket var återstoden av 'IN MEMORIAM'. Vår följeslagare uppgav, att bitarna slagits sönder ännu mer under det sistlidna året.»²¹

Den 17 juli 1990 förordnade därför stadsstyrelsen i Narva att resterna av sockeln transporterades i säkerhet; dels till stadsmuséet i Hermannsfeste, dels till Estniska skolans gård i Narva.²²

Rekonstruktion?

Den 3 mars 1991 besökte svenske generalkonsuln i Leningrad, Dag Sebastian Ahlander, Narva och meddelade stadsstyrelsen, att man från generalkonsulatets sida gärna skulle vilja medverka till att återuppföra Narva-lejonet i Narva. Detta krävde dock någon form av donation för att klara vissa materialleveranser m.m. Frågan om Narva-lejonet hade även aktualiserats genom återuppförandet av Gustav II Adolf-monumentet i Dorpat, vilket invigdes hösten 1991.²³

I september 1991 redogjorde svenska ambassaden i Tallinn för läget.

»Frågan om att återuppföra monumentet har diskuterats en hel del under detta år. Vår generalkonsul i Leningrad/St. Petersburg, Dag S. Ahlander, talade varmt för att monumentet borde återuppföras på samma sätt som man nu till hösten åter får Gustav II Adolf på plats i Tartu. Emellertid har flera estniska förespråkare varit mer försiktiga och sagt att den politiska situationen i Narva knappast tillät något resande av ett monument vars symbolik är att minneshålla svenskarnas seger över ryssarna.

Idag ser emellertid bilden något annorlunda ut. Narva får förhoppningsvis inom kort en ny politisk ledning och säkerligen kommer man också då att välkomna ett återuppresande av monumentet. Vem som ska betala är ännu inte klart . . .

Placeringen av monumentet är också en viktig fråga. På dess forna plats finns i dag

²¹ 1:e intendent Ulf Göran Hjorth-Andersén till förf. 9.10.1990. Efter det mindre minnesmärket i närheten över Karl XII:s »orderplats» före slaget 1700, fanns vid detta besök inga spår. Det ryska monumentet vid Wepsküla var dock intakt. Förf. tackar Ulf Göran Hjorth-Andersén för värdefull hjälp under uppsatsarbetet; likaså dr Ilo Käbin och Heino Annik, Stockholm, Jüri Tõnisson, Narva, samt J. Ä., Norrköping.

²² Jüri Tõnisson, Narva, till förf. 29.4.1991. Evakueringen skedde även med understöd av vice ordf. i Narvas stadsstyrelse, Rein Annik.

²³ Generalkonsul Dag S. Ahlander till förf. 28.5.1991.

endast några rester av den söndersprängda stensockeln och över slagfältet börjar nu skogen breda ut sig. Dessutom planerar man att bygga bostäder just på den plats där lejonet förr stod.

Från staden Narvas håll har de som ivrigast stödjer lejon-projektet talat för att monumentet borde resas inne i staden, kanske i anslutning till Hermannsborgen.»

Ambassaden i Tallinn framhöll också att man i sammanhanget inte fick »glömma att, även om Estland i dag är en självständig stat, finns i Narva ca 95 % ryssar, som kanske inte högaktar ett monument av detta slag. Det är dock mycket viktigt att vi från svenskt håll på ett förståndigt vis, poängterar att Narva är en stad som har stor betydelse i vår gemensamma historia.»²⁴

Zusammenfassung: „Der Narwa-Löwe“ – Schicksal eines
schwedischen Karoliner-Denkmal in Estland

Am 20. November 1700 besiegte eine schwedische Armee von 20.000 Mann unter Karl XII. 40.000 Russen vor den Stadtmauern Narwas in der damals schwedischen Provinz Estland. In den Jahren 1900–1910 wurden von russischer Seite im baltischen und russischen Raum verschiedene Monumente über die dortigen Schlachten im schwedisch-russischen Krieg errichtet; z.B. bei Wepsküla (1900) und Poltava (1909). Anfang 1935 besuchte der Chef des Kgl. Heeresmuseums in Stockholm, Major T. Jakobsson, Estland und die Gegend von Narwa. In einem darauffolgenden Bericht schlug er die Errichtung eines Denkmals über die „Schweden-Zeit“ Estlands (1581–1704) vor. Allerdings einigte man sich recht schnell für die Idee eines schwedischen Denkmals nur über die Schlacht bei Narwa 1700. Ein Komitee unter Vorsitz des Grafen Folke Bernadotte organisierte Mitte 1936 eine volksweite Spendensammlung in Schweden für das Mahnmahl.

Künstlerisch wurde beschlossen, das Narwa-Denkmal als Nachbildung einer bronzernen Löwen-Skulptur des französischen Bildhauers Bernard Foucquet zu gestalten. Die Original-Skulptur wurde 1700 von Foucquet entworfen und im selben Jahr von Karl XII. persönlich überprüft für die Neubauten des Kgl. Schlosses in Stockholm unter Nicodemus Tessin. Der schwedische Architekt Prof. Ragnar Östberg entwarf Mitte 1936 für den „Narwa-Löwen“ ein Postament aus Granit, das mit dem Foucquet'schen Barock-Löwen harmonisierte. Im Einvernehmen mit den estnischen Behörden wurde ein geeigneter Platz für den „Narwa-Löwen“ ausersehen, und zwar am Höhenrücken Hermansberg (Pritska männik) 2 km westlich von Narwa.

Am 18. Oktober 1936 wurde das fertige Monument am Hermansberg in Anwesenheit von estnischen, schwedischen und finnischen Repräsentanten und Traditionsverbänden eingeweiht. Der estnische Oberbefehlshaber, General Laidoner, sprach in seiner Rede die Hoffnung aus, dass das Denkmal als Symbol für den Frieden und die Zusammenarbeit zwischen Estland und Schweden dienen sollte.

Während der russischen Okkupation 1940/41 liessen die sowjetischen Behörden allem Anschein nach den „Narwa-Löwen“ intakt bestehen. Nach Angaben des Estnischen Historischen Museums in Tallinn liessen die deutschen Okkupationsbehörden etwa 1942/43 die bronzerne Löwen-Skulptur für die deutsche Rüstungsindustrie niederschmelzen. Das ca 4 Meter hohe Postament aus Granit blieb dabei bestehen.

²⁴ Konsul Hans Lepp, Svenska ambassaden i Tallinn, till förf. 11.9.1991.

Auch das Postament zum „Narwa-Löwen“ wurde aber bei den darauffolgenden Kämpfen 1944 von russischer Artillerie beschädigt. Die wenigen Reste des schwedischen Denkmals wurden in der Nachkriegszeit rasch vandalisiert und gerieten in Vergessenheit. Nur ein Haufen Splitter aus Granit blieb am Hermansberg zurück und wurde ihrem Schicksal überlassen. Mitte Juli 1990 liess der Stadtrat von Narwa die wenigen Reste ins Stadt-Museum in die Hermannsfeste bzw. in die Estnische Schule nach Narwa überführen.

Nach der Wiedergeburt des freien Staates Estland 1991 liessen im Herbst 1991 Repräsentanten des schwedischen Aussenministeriums zusammen mit estnischen Behörden die Statue von Gustav II. Adolf vor der Universität Dorpat wieder errichten. Zur gleichen Zeit erwog man seitens des schwedischen Generalkonsulats in Lenin-grad/St. Petersburg und der schwedischen Botschaft in Tallinn auch den „Narwa-Löwen“ als Zeichen schwedisch-estnischer Verständigung an Ort und Stelle zu rekonstruieren.

KAROLINSKA FÖRBUNDET

har till uppgift att genom främjande av vetenskaplig forskning fördjupa och vidga kännedomen om det karolinska tidevarvet samt inom svenska folket väcka ett livligare intresse för detta skede i Sveriges historia. Som ett led i strävandena att fullgöra denna uppgift utger förbundet en årsbok.

Ordförande i Karolinska förbundets styrelse är professor Alf Åberg och vice ordförande konteramiral Gunnar Grandin, sekreterare är förste arkivarie fil. dr Ulla Johanson, redaktör för årsboken förste arkivarie docent Anna-Brita Lövgren samt skattmästare direktör Thorsten Swenzén. Övriga styrelseledamöter är professor Rolf Adamson, docent Ulla Ehrensverd, riksarkivarie Sven Lundkvist, professor Kjell-Åke Modéer, krigsarkivarie Erik Norberg, professor Göran Rystad och överste Leif Törnquist, styresman för armémuseum.

Anmälan om inträde i förbundet mottas av sekreteraren under adress Karolinska förbundet, Stockholms stadsarkiv, Box 22063, 10422 Stockholm. Till sekreteraren torde även lämnas meddelande om ändrad adress och titel.

Medlemsavgiften i Karolinska förbundet är 100 kronor per år. Ständigt medlemskap erhålles mot avgift av 1000 kronor. I bokhandeln kostar årsboken cirka 110 kronor.

Manuskript till artiklar, som önskas införda i årsboken, insändes till huvudredaktören under adress Landsarkivet i Lund, Box 2016, 220 02 Lund eller till andre redaktören förste arkivarie Sven Malmberg, Landsarkivet i Vadstena, Box 126, 592 00 Vadstena. Författare är ensam ansvarig för innehållet i sin artikel.

I mån av tillgång kan äldre årsböcker erhållas. Förfrågningar ställes till Krigsarkivet, 115 88 Stockholm.